

Nemzet és divat

Lukács Anikó: Nemzeti divat Pesten a 19. században. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2017. 296 oldal

Lukács Anikó könyve a 2010-ben megvédett doktori disszertációjának átdolgozott verziója. A disszertációt a szerző az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán a Társadalom- és Gazdaságtörténeti Doktori Program égíse alatt készítette. A magyar nemzeti, illetve ünnepi öltözék témája nem újdonság az olvasó számára, arról a huszadik század elején Nemes Mihály és Nagy Géza írtak, az újabb kutatások kapcsán pedig meg kell említeni F. Dózsa Katalin, Tompos Lilla, Hajdu Tamás és Ságvári György nevét. Mégis e témában ez az első önálló kötet, amely ráadásul egészen más nézőpontból elemzi kutatása tárgyát, a szerző segítségével új perspektívából tekinthetünk rá. Lukács Anikó ugyanis az öltözködést, a ruhát annak szimbolikus jelentőségére fókuszálva vizsgálja, igyekszik azt társadalom- és politikatörténeti kontextusba helyezni. Nem divattörténeti kötetéről van szó, sokkal inkább divat témájú társadalomtörténetet vesz kezébe az olvasó. A bevezető fejezetben maga a szerző is hangsúlyozza a ruházat reprezentáló és identifikáló képességét, amely a nemzetet fenyegető politikai helyzetben előtérbe került: A 19. század első felében a magyar ruha szerepe felértékelődött, a nemzeti ösztartozás erőteljes szimbóluma lett (például a nyelv, a zene és a tánc mellett), hiszen mindenki számára könnyen és jól olvasható jelekből tevődik össze, amelyek szavak nélkül is képesek beszélni egy olyan kényes politikai témáról, amelyről egyébként nem feltétlenül szabad bárhol és bármikor szót ejteni. A 19. század magyar nemzeti divatjának korabeli propagálói jól tudták, hogy egyetlen ruha sem pusztán praktikus eszköz a mindennapokban, nem csupán a szemérmet védő, a testet a publikum szeme és az

időjárás viszontagságai elől megvédő tárgy, hanem jelentése van, amelyet mindig egy adott struktúrán belül lehet értelmezni. Esetünkben ez a rendszer az idegen–magyar ellentétpárra épült. A könyv alapos betekintést nyújt abba a 19. századi diskurzusba (és annak különböző korszakaiba), amely a magyar ruha pártolásával, a külföldi divat ellenében való előtérbe helyezésével igyekezett a nemzeti identitást és egységet erősíteni. Felmerül a kérdés, hogy vajon a divat képes-e betölteni ezt a szerepet. A Lukács Anikó könyvében alaposan kibontott korabeli vita többek között erre keresi a választ. A divat alapvetően kirekesztő jellegű. Képes-e a nemzeti öltözék a század folyamán divattá válni és egyúttal betölteni nemzetegyesítő szerepét?

A kötet kronologikus rendben, kisebb tematikus fejezetekre bontva tárgyalja a 19. század folyamán tetten érhető elképzeléseket a nemzeti öltözékről. Két nagy egysége a 19. századi nemzeti öltözék divatjának két szakaszát, az 1830–1840-es, valamint az 1850–1860-as évtizedeket mutatja be. A szöveget korabeli divatképek illusztrálják, amelyek segítenek az olvasónak vizualizálni a nemzeti öltözék forma- és mintavilágát.

A harmincas években elindult, a negyvenes években pedig már igen széleskörűen folyt a vita a nemzeti öltözékről, elsősorban a korabeli sajtó hasábjain. E téma rendszeres szereplője volt többek között a Pesti Divatlapon túl a Honderűnek, a Pesti Hírlapnak, az Ételképeknek, egyik legnagyobb pártolója pedig Vahot Imre, a Pesti Divatlap szerkesztője volt. Lukács Anikó a korabeli sajtó alapos feldolgozásával részletes képet fest a polémia résztvevőinek álláspontjáról. A szerző által mozgalomnak nevezett, a nemzeti öltözék tudatos és következetes terjesztését célzó törekvések az egységes magyar nemzet megteremtését igyekeztek elősegíteni. A mozgalom rendkívül fontos momentuma, hogy a

reformkorban – ellentétben az 1790-es évek magyarosruha-lázával – társadalmi hovatarozástól függetlenül bárki, aki megengedhette magának, követhette a nemzeti divatot, legalábbis a nemzeti egységesülésnek ez lett volna a célja. Ebben azonban újabb ellentét körvonalai látszanak kibontakozni: vajon a nemzeti divat pártolása összekovácsolja-e a nemzetet, vagy éppen kizárja azokat abból, akiknek társadalmi státuszuk nem tette lehetővé az új divat követését? Elsősorban a bálók által előírányzott *dress code*, nyelvhasználat és táncrend okozott vitás helyzeteket. A Pesti Divatlap például azokat a bálákat pártolta, amelyek előírták a magyar ruhát és a magyar nyelv használatát, míg a Honderű az engedékenyebb bálszervezők védelmére kelt. Ez utóbbiak úgy vélekedtek ugyanis, hogy a nyelv és a ruha türelmetlen, erőszakos terjesztése sokakat kirekeszt, ezáltal éppen a nemzeti egység elé gördít új akadályokat. Szintén izgalmas ellentét az, hogy a Magyarországon megindult polgárosodás egyik fő szimbóluma volt a frakk és általában véve a nyugati úri divat követése. Ezekben a korabeli dilemmákban jól érzékelhető a divat elhatároló és egybeolvasztó képessége: a divat, ha társadalmi szempontból vizsgáljuk, mindig a hovatarozás és az elkülönülés egyidejű jelenlétéről szól. Egy bizonyos divat követésével az egyén egyszerre fejezi ki egy adott csoporthoz való tartozását és más csoportoktól való elkülönülését. A divatnak ez a jellegzetessége érhető tetten a 19. századi nemzeti öltözékhez kapcsolódó többretű vitákban is. Jól kirajzolódik tehát az öltözék szimbolikus jelentősége: a magyar urak és hölgyek a polgárosodás eszméjét hirdessék-e öltözékükkel vagy a magyar nemzethez való tartozásukat? A probléma összetettségét fokozza, hogy többen úgy vélték, nem lehet a bálókön nyugati táncokat magyaros ruhában, magyar táncokat pedig nyugati divatú ruhában járni.

A magyar ruha pártolása azonban nem pusztán arról szólt, hogy maga az öltözék magyaros-e, hanem magában foglalta a hazai ipar védelmét, pártolását is. Elsősorban a Védegyelet eszméinek terjedése hozta magával a honi textíliák és hazai szabók előtérbe kerülését, azonban a Magyarországon előállított anyagok kevésbé voltak jó minőségűek, és kihívást jelentett azokat összeegyeztetni a párizsi és bécsi divattal. A nemzeti divat alult ugyanis nem feltétlenül olyan magyar ruhát kell érteni, ami teljesen egyedi, teljességében magyar. Olyan ruhákról is van szó, amelyek alapjaikban (elsősorban szabásában) követték, pontosabban követhették a nyugati divatot, de a magyar ruha bizonyos elemeivel, például zsinóros díszítéssel egészítették ki azokat. Ugyanakkor a magyar textíliából készült új ruhákat az anyag olcsósága miatt többen engedhették meg maguknak, ezáltal viszont ezek az öltözékek veszíthettek státuszjelző mivoltukból. Persze a nemzeti divat pártolói közt megtaláljuk az egyszerűség híveit is, azokat, akik jól látták, hogy a divat általában kirekesztő jellegű. A legújabb divatot rendszerint a legjobb anyagi helyzetben lévők tudják követni, nem véletlenül a divatos ruha az egyik legkézenfekvőbb státuszszimbólum a korszakban. Az egyszerűség, az egyszerű ruha szószólói szerint a fényűző magyaros ruha divatjának elterjedése nem erősíti, sőt tovább darabolja a nemzetet, mivel azt csak egy szűk réteg engedheti meg magának. Akadtak olyan vélemények is, amelyek a magyar szabók „lobbista” tevékenységét vélték felfedezni a magyaros ruha divatja mögött.

A nemzeti divat körüli polémiát a szerző a magyar és német szabóipar alakulásának kontextusába is belehelyezi, a reformkori vélekedések feltárását színesíti a német és magyar szabók, név szerint Kostály Ádám és Klasszy Vencel vitája. A két szabó perlekedéséről 1997-ben F. Dózsa Katalin már hírt adott,¹ de a korabeli sajtó hasábjain folyta-

¹ F. Dózsa Katalin: *Budapest – divatváros. A magyar divattervezés rövid története*. In:

Tanulmányok Budapest múltjából 26. (1997) 89–108.

tott szóváltást nem lehetett mellőzni a reformkori nemzeti divat kérdése kapcsán sem. A két szabó véleménykülönbsége ugyanis jól tükrözi a már említett idegenmagyar ellentétpárt, hiszen az összekülönbözés alapvetően egy kérdés köré épült: jogosult-e német szabó magyar ruhát készíteni?

Az 1850-es évek végén, az 1860-as évek elején a nemzeti divat polémiájának újabb iránya, rétege látszik kibontakozni. Az a kérdés foglalkoztatja a nemzeti divattal foglalkozókat, hogy a divat múltékonysága, állandóan változó mivolta vajon összeegyeztethető-e a nemzeti öltözék elveivel, az állandósággal és a változatlan értékek képviselésével. A divat természetéből fakadóan változik, szezonról szezonra, de akár hónapról hónapra is valamilyen újdonsággal kecsegteti követőit. Ilyen körülmények között igazi divattá válhat-e a nemzeti öltözék? – tesz fel a kérdést a kortársak. A nemzeti öltözék pártfogói viszont épp ez ellentmondás miatt igyekeztek nem divatnak tartani a magyar ruhát. A külföldi, elsősorban párizsi divat újdonságaival azonban nehéz volt felvenni a versenyt. Hiába tekintünk a magyar ruhára nem divatcikként, hanem egy meggyőződés kifejeződéséként, ha a vásárlóközönség újdonság iránti igényét az nem képes kielégíteni. Lukács Anikó elemzése szerint a század második felében számos szabó igyekezett ötvözni az európai divatot a magyar ruha elemeivel, folyton újítani, változtatni, ha úgy tetszik, modernizálni a nemzeti öltözéket.

A szerző által feltárt forrásanyag felsorakoztatja a divat készítőit (a szabók), a divat terjesztőit (a divatlapok szerzői) és a divat követőit egyaránt. Ez utóbbi csoport megszólaltatására a napló- és emlékirat-irodalom segítségével került sor. Meglepő módon a kortársakat, mint például Jókai Mórt, Kánya Emíliát, Vachott Sándornét, Lauka Gusztávot vagy Slachta Etelkát foglalkoztatta annyira az öltözködés kérdése, hogy arról hosszabb-rövidebb formában hírt adjanak naplójukban vagy emlékirataikban. Ezeknek a híradásoknak a jelentősége nem

csak abban rejlik, hogy látjuk, a valódi végfelhasználó hogyan vélekedett egy-egy divatról. Ezen túl abban is segítettek a szerzőt, hogy megvizsgálja, a sajtóban hangsúlyosan képviselt divat mennyire terjedt el a valóságban. A sajtóban megjelent cikkek, hirdetések, valamint az emléktanyag összevetésével Lukács Anikó arra a megállapításra jut, hogy az 1860-as években sikeres volt a nemzeti öltözékek propagálása, ám azt maradéktalanul elterjeszteni sohasem sikerült.

Látjuk tehát, hogy a 19. századi nemzeti divat kérdése és az arról folytatott vita mennyire sokrétű volt. Lukács Anikó kimerítő forrásfeltáró és értelmező munkája, bár a célja nem ez volt, a 19. század nemzeti divatjának problémakörén keresztül jól érzékelteti a divat mechanizmusát. A divatkutató számára rendkívül érdekes látni, hogy a nemzeti divatot pártolók és ellenzők mennyire jól látták a divat működésének lényegét. A divat kommunikációs, reprezentáló, hovatartozást kifejező, de egyúttal kirekesztő szerepét ugyanis jól tetten lehet érní a nemzeti divatról folyó 19. századi vita kapcsán. A nemzeti öltözék propagálói épp ezért nem akarták, hogy az divattá váljon. Szemük előtt olyan utópia lebegett, amelyben a magyarok, társadalmi helyzetüktől függetlenül, a nemzethez való tartozásukat fejezik ki egy ségesen a nemzeti ruha viselésével, nem divatból, utánzási vágyból, hanem meggyőződésből veszik azt fel. A kitaró propagálásnak, a divat természetének és a társadalmi nyomásnak köszönhetően a források tanúbizonysága szerint az 1860-as években sikerült elterjeszteni a nemzeti ruhát, de leginkább a felsőbb rétegeknél. A szerző nem vitatja, hogy a pesti úri közönség tagjai között voltak, akik valóban nemzeti érzésből és politikai kinyilatkoztatásból horadták a magyaros öltözéket, de a társadalom legtöbb tagja számára, állapítja meg, a magyar nemzeti ruha nem jelenthetett élő hagyományt.

SZENTESI RÉKA